

GRASS ÉS A HAL, AVAGY IRONIKUSAN SZERETNI, ILLETVE SZERETVE IRONIZÁLNI*

BATA JÁNOS

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy Hal, aki időtlen idők óta a vizekben lubickolt, mígnem kifogta egy halász. A Hal ravasz volt, mert meséjével úgy elámította a halászt, hogy az visszaengedte őt a vízbe, de hálából azért még teljesítette a kívánságait, azaz a halász feleségének kívánságait, amíg csak rá nem unt a telhetetlen asszony szertelenkedéseire.

De az is lehet, hogy az asszony fogta ki a halat, s embere szertelenkedései juttatták őket vissza a tengerparti viskóba. Nem tudjuk. Nem tudjuk azt sem, tulajdonképpen ki is az a Hal? Vagy talán mégis? Talán sejtjük, de bizonyosat nem mondhatunk róla, a könyv központi alakjáról, mert nem tudhatjuk, Grass mikor mond igazat, mikor sző legendát, teremt mítoszt, és mikor igazodik a megváltoztathatlan történelemhez.

A Hal az író és a benne rejtőzködő kilenc vagy tizenegy szakácsnő története, meg a címszereplő/főszereplő Halé.

Ha népek nincs mitikus éneke, csináljon neki a nép fia! — Grass mintha ezt a parancsot követte volna, amikor elszánta magát a regény (talán eposz, talán történelem?) megírására. Regény, mert félezer oldalnyi terjedelme mindenképpen azzá teszi. Eposz, mert a női nem eddig talán megíratlan hőskölteménye, és történelem, mert a történet szinte évszázadról évszázadra nyomon követhető, történelmileg hiteles szereplőkkel.

A regény indíttatása a legnagyobb csoda, az ember isteni mivolta (ami miatt a Grimm fivérek által megjelentetett *Von dem Fischer un syner Fru* című mese lepényhala minden addigi segítséget megvon a halásztól és feleségétől, tudniillik az asszony a Jóistenhez akart ha-

* Günter Grass: *A Hal*. (A regényt Bor Ambrus, a versbetéteket Kalász Márton fordította.) Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.

sonlatossá válni): a teremtő ember. Az író és felesége elhatározzák, hogy fiút nemzenek. S miután birkát vacsoráztak babbal és birssal, annak rendje és módja szerint össze is feküdtek, „ahogy mindig ölelkezve, lábbal összefonódva...”

A terhesség kilenc hónapja a regény kilenc fejezete, és a regény kilenc fejezete az íróban megbúvó kilenc (vagy tizenegy) szakácsnő története. Így válik maga az író is — Ilsebillje „fordított spekuláció szereposztásának” megfelelően — terhessé, hogy kihordott terhe gyümölcsként megszülessen a mű, a mű, ami Kasubia kilenc- (vagy tizenegy-) ezer évének történetét foglalja magában, kilenc (vagy tizenegy) szakácsnő életén keresztül bemutatva, s kilencvenkilenc receptet is tartalmazva.

A kilenc- (vagy tizenegy-) ezer év története (mert csak nézőpont kérdése, a késő kőkorszak a Baltikum térségében mikor fejeződött be, ugyanis ekkor indul a regény egyik cselekményszála), Auával, a háromemlőjű Ősanyával kezdődik, amikor még a boldog matriarchátust élvezhette a Balti tenger partjainak halászó, gyűjtögető népe. Boldog volt Aua, mert asszonyi természete talán legjellemzőbb tulajdonságát háboríthatatlanul kiélhette: gondoskodhatott az ő gyámoltalan kis fiúkáiról, és boldog volt Edek is, mert az állandóan foglalt két emlő között a harmadik neki járt, neki, az asszonyon csüngő, gyámoltalan kis fiúkáknak, aki csak arra volt jó, hogy gondoskodjanak róla, és hogy feladatát a faj fönntartása érdekében becsületesen elvégezze.

A vas- és a bronzkor Wiggájának már csak két emlője volt. Ez, és minden bizonnyal a be-betörő germán hordák, valamint az abban az időben kifogott Hal bujtogatása is hozzájárult ahhoz, hogy az eddigi gyámoltalan kis fiúka útnak induljon a vonzó ismeretlen felé, ahonnan azért még sírva fut vissza Wiggájához, a biztonságos meleget adó mednékhez.

Mestwina, a Visztula-torkolat papnője — akinek egyenes ágon köszönhetik a pomorsok létüket — a kereszténység föl vételével (994) biztosította népe meg- és fönntmaradását.

Dorothea von Montau a XIV. század szent és démoni alakja, aki a bűjtölésen és vezeklésen kívül mást nem ismert, de aki olyan botrányos módon szólította Jézusát, hogy ördögösség gyanújával befalazták.

Margareta Ruschnak, a kövér Gretnek adatott meg az utolsó lehetőség, hogy a férfiaktól a Mestwina erőszakos halála óta birtokolt hatalmat visszaszerezze, de a ledér apáca megelégedett azzal, hogy hatalmas testébe fojtja a XVI. század reformereit és ellenreformereit, a prédikátorokat és a barátokat, nemeseket és csavargó diákokat.

Agnes Kurbiella Danzig városában ápolta a festő Möllert és a költő Opitzot, s kettőjük között kétfelé is szakadt, mert mindkettőjüket egy-

formán szerette, valószínűleg minkettőjük halálos betegsége miatt, mert Agnes Kurbiella arcáról sohasem tűnt el a halálvágymosoly.

Amanda Woyke cselédségi szakácsnő a XVIII. század Kasubiájában. Ő az, aki az alig tápláló kása helyett meghonosította a krumplit, s „Akit Amanda csókol, annak a föld csókol bele a szájába, az a száraz krumpliföld, amely olyan híressé tette a kasub tartományt.”

A nyolcadik Sophie Rotzoll, Friedrich Bortholdy hűséges szeretője, akit mint dadogós gimnazistát, a XIX. század forradalmiságának egyik nagy vesztesét negyven évig fogva tartottak, annak ellenére, hogy a kormányzatok cserélődtek. Őt csak mint megroggyant öregembert helyezték szabadlára, hogy élete alkonyán együtt keresgélhesse az ehető és mérges gombákat Sophie-jával.

A sort Lena Stubbe zárja, a matuzsálemi kort megért asszony (1849—1942). Lena a népkönyhán a „szocialista reményt meregette”, s volt ideje megírni a *Proletár szakácskönyvet*, amit Bebel is látott, de aminek kiadását politikai karrierjének veszélyeztetettsége miatt nem szorgalmazhatott, mert ugye, hogy is nézne ki, ha a szociáldmekorácia atya nevét adná egy szakácskönyv — még ha proletár szakácskönyvről is van szó — előszavához. Így e korszakos jelentőséggel bíró mű elkallódott. Lena asszony pedig kilencvenhárom évesen egy olyan kornak a gyűjtőtáborában végezte, amelynek ricsaja ellen ama kisfiú is csak bádogdobját verte dühödten.

A kilenc „igazi” szakácsnő története tulajdonképpen Lena Stubbe halálával véget ér, de itt van még kettő: Sibylle Miehlau és Maria Kuczorra története. Kettejük azonban annyira elevenen él az íróban, hogy saját bevallása szerint nem is tudja eldönteni, igazi szakácsnőknek tekintheti-e őket?

Sibylle Miehlau-Billy az emancipáció áldozata. Sorsa végzetesebb bármelyik elődjénél. Nem azért, mert erőszakos halált halt — a többi „szakácsnő” is így végezte —, hanem egész élete, egész kifordult és megbomlott élete tragikus. Billy az ötvenes-hatvanas évek nagy emancipációs fölbuzdulásában teljes mértékben szakít a férfiakkal, és három (emancipált) nőtársával leszbikus közösségben él. A szerencsétlen asszony tragédiájának csúcspontja a Walpurgis-éji motívumokat viselő apák napi tobzódás: a négy nő, a vidékünkön ismeretlen apák napját akarja megünnepelni ezer és ezer férfi között, kinn, a természetben. Az ünnep meggyalázása természetesen bosszúra ingerli a férfiakat, s motoros huligánok egy csoportja járműveivel a fölismerhetlenségig összeroncolja a meghasonlott asszonyt, épp akkor, amikor rájön: a természet rendjét megbontani nem lehet, illetve: aki erre vetemedik, annak menthetetlenül tragédiába fullad sorsa. Vissza akar térni a férfiakhoz, akik a befogadás helyett halálra gázolják.

Maria Kuczorra a gdański Lenin hajógyár szakácsnője, aki Jan Ludkowskiját az 1970-es lengyelországi eseményekben veszíti el. Jan is a

hajógyár munkása, akit a tüntetők ellen kivézényelt rendőrség több társával együtt ölt meg. És Mariával végződik a regény.

Ironikusan szeretni, illetve szeretve ironizálni — Grass és az emancipáció viszonyát lehetne talán így jellemezni. A könyv méltó tisztelgés a női nem előtt, a történelem formálásából (látszólag?) kiszorított nők előtt, rámutatva a XX. század közepének-végének férfisovinizmusára, de ugyanakkor elnéző megmosolygása is az emancipáció eltorzult jelenségeinek. (Itt elsősorban az apák napján történetekre és Sibylle Miehlau történetére gondolok, de elég csak a regényt átszövő versek két címére utalnom: *Irén, a migrén; Emanci Mancsi.*) S vajon a kőkorszak után újra a nők kezébe kellene adni a történelem irányítását? Grass szerint igen, mert a férfiak az újabb, és nem is csak az újabb kor történelmét nem tudták tisztességesen irányítani: háborúk, éhínségek, pusztítások egész sora az, ami tevékenységüket jellemzi. És a Hal, a tanácsadó, a mindentudó Hal Maria Kuczorra karjaiba ugrik a Balti-tenger hullámaiból, de hogy mit beszélnek, hogy örömeükben mit beszélnek, mert évezredek múltán újra egymásra találtak, nem tudjuk, mert túl messze állnak az írótól, aki így, nem hallva, miről társalognak, nekünk sem mondhat erről semmit. A mi dolgunk, hogy megpróbáljuk kitalálni.

Mind a Thomas Mann-i, mind az Alfred Döblin-i vonulat megtalálható Grass regényében. A mítosz és annak finom ironikus tolmácsolása már Thomas Mann-nál megfigyelhető. De órá emlékeztet az időben való kalandozás, és talán egész konkrétan az apák napi ünnepség: a nők egymást és önmagukat akarják megtermékenyíteni, és ezzel a cselekedetükkel ugyanazt a sajnálkozó megmosolygást váltják ki az olvasóban, mint Jákob igyekezete a *József és testvéreiben*, amikor önmaga terhebe ejtésével próbálkozik, hogy fiút nemzzen „saját képére”. Döblini viszont a montázs technika, ahogy a látszólag egymástól független képeket, jeleneteket, történeteket egymáshoz illeszti, történelmi vagy áltörténelmi adatokat, eseményeket egybefon.

És Goethét is meg kell említenünk. A *Hal* kapcsán. A Halat Grass egy helyen a Világszellemnek nevezi, aki vagy ami végigkíséri az emberiség történetét, és érvekkel és ellenérvekkel, igazi és hazug mesékkel irányítja, kormányozza a világot, kalandokba kergeti az esendő embert, majd a legnagyobb bajból menti ki, mint Mefisztó Faust doktort, de akiben egészen sohasem lehet megbízni, mert nem lehetünk biztosak végső szándékában.

És goethei az örök női, az „ewig Weibliche” keresése, a történet befejező képe is: „Alkonyodott, mikorra Maria kibeszélgette magát a Hallal. És amikor visszaadta a tengernek a Halat, szél futott végig a balti vízen, megborzosolta. Maria valamедdig még állt, háttal nekem. Aztán lassan szembejött a saját lába nyomának. De nem Maria jött vissza. Attól félttem, Dorothea az. Ahogy lépésről lépésre nőtt az alak-

ja, már azt reméltem, Agnes jön. Nem Sophie: más a járása. Billy térne vissza, szegény Sibylle?

Ilsebil jött. Elnézett fölöttem, elsiklott fölöttem. Már el is ment mellettem. Futottam utána.”